

شناسایی عوامل موثر بر صادرات و واردات کشورهای منتخب عضو جنبش عدم تعهد با تاکید بر شاخص نهادی حکمرانی

نویسنده: ابوالفضل شاه‌آبادی^{۱*}، بهزاد امیری^۲، سارا ساری‌گل^۲

۱. دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.
۲. دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

* Email: shahabadia@gmail.com

چکیده

صادرات و واردات از جمله متغیرهای کلان اقتصادی هستند که بدلیل ارتباط با دنیا و تخصیص بهینه منابع از اهمیت زیادی برخوردارند. از جمله متغیرهای تأثیرگذار بر صادرات و واردات، متغیرهای نهادی است و یکی از مهم‌ترین متغیرهای نهادی، حکمرانی است. لذا مطالعه حاضر به بررسی تأثیر نهاد حکمرانی بر صادرات و واردات کالاها و خدمات در کشورهای منتخب عضو جنبش عدم تعهد طی دوره ۱۹۹۶-۲۰۱۲ می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد تأثیر متغیر نهادی حکمرانی بر صادرات و واردات کالاها و خدمات کشورهای مورد بررسی مثبت و معنی‌دار است. همچنین متغیرهای عضویت در سازمان تجارت جهانی و وفور منابع طبیعی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر صادرات و واردات کالاها و خدمات دارند. متغیرهای درآمد شرکای تجاری و واردات نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر صادرات کالاها و خدمات کشورهای مورد بررسی دارد. همچنین متغیر درآمد سرانه بر واردات کالاها و خدمات، تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد. تأثیر متغیر ترکیبی اختلاف نرخ تورم با نرخ ارز رسمی بر صادرات کالاها و خدمات منفی و معنی‌دار و بر واردات کالاها و خدمات مثبت و معنی‌دار است. باید خاطر نشان ساخت تأثیر متقابل شاخص حکمرانی و فراوانی منابع طبیعی بر صادرات و واردات کالاها و خدمات بر هر دو متغیر وابسته، مثبت و معنی‌دار است.

کلید واژه‌ها: نهادها، حکمرانی، صادرات، واردات، کشورهای عضو جنبش عدم تعهد

مقاله مستخرج از طرح تحقیقاتی با عنوان "تأثیر امنیت اقتصادی بر متغیرهای کلان اقتصادی کشورهای منتخب گروه عدم تعهد" است که توسط صندوق حمایت از پژوهشگران کشور تامین مالی گردیده است.

راهبردهای بازرگانی

(دانشور رفتار)

Business Strategies

- دریافت مقاله: ۹۴/۲/۲۷
- پذیرش مقاله: ۹۴/۶/۳

*Journal of
Business Strategies
Shahed University
Twenty-Second Year
No.06
Autumn & Winter
2015-16*

دو فصلنامه علمی - پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال بیست و دوم - دوره جدید
شماره ۶
پاییز و زمستان ۱۳۹۴

مقدمه

نهادها بر صادرات و واردات کشورهای منتخب عضو جنبش عدم تعهد طی دوره زمانی ۱۹۹۶-۲۰۱۲ می‌پردازد. در همین راستا سوال تحقیق بصورت ذیل ارائه می‌شود: آیا نهادها تأثیری بر صادرات و واردات کشورهای منتخب عضو جنبش عدم تعهد دارد؟

این مطالعه در پنج بخش تنظیم شده است: بعد از مقدمه و در بخش دوم، مبانی نظری و مطالعات تجربی مطرح می‌شود. سپس در بخش سوم به معرفی متغیرها و ارائه معادله مورد نظر برای تخمین پرداخته می‌شود. در بخش چهارم معادله برآورد و نتایج تخمین تجزیه و تحلیل و تفسیر می‌گردد و در نهایت در بخش پایانی نیز نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی ارائه خواهد شد.

ادبیات تحقیق

براساس نظریه اقتصاددانانی همچون اسمیت، میل^۲، هیوم^۳، ریکاردو، ساموئلسون^۴، رومر^۵ و دیگران تجارت آزاد می‌تواند باعث افزایش رشد اقتصادی گردد تا جایی که اسمیت پدر علم اقتصاد از تجارت به عنوان موتور محرکه رشد اقتصادی یاد می‌کند. اما برغم افزایش چشم‌گیر تجارت، نظریه‌های مرسوم تجارت به این مسأله می‌پردازند که حجم کنونی تجارت گویای استفاده از همه پتانسیل‌های موجود نیست و میزان مبادلات باید بیش از مقدار کنونی باشد. در ادبیات اقتصاد بین‌الملل از این مسئله به عنوان «معمای تجارت از دست یاد رفته» یاد می‌شود [۳] همچنین انتقال بین‌المللی فناوری به جریان بازرگانی ارتباط دارد [۴، ۵]. هر چه بخش‌های بیش‌تری از اقتصاد در معرض رقابت بین‌المللی قرار گیرند، میزان برخورداری از فناوری برتر و فشار برای اتخاذ و تطبیق فناوری به منظور حفظ قدرت رقابتی، بیشتر می‌شود. تجارت خارجی سبب تغییر دادن تخصیص منابع از بخش‌ها و صنایع با بهره‌وری پایین به صنایع با بهره‌وری بالا گردیده و منابع را به سوی فعالیت‌هایی که بیش‌ترین کارایی را دارند، هدایت می‌کند. با گسترش تجارت خارجی، تشکیلات تجاری و نیز اقتصاد، به کشف‌های جدید در مدیریت اقتصادی، بهبود فناوری و شیوه‌های بهتر تولید تشویق می‌شوند؛ لذا فرصت‌هایی که در

صادرات و واردات از جمله متغیرهای بین‌المللی اقتصاد هستند که در تجارت بین‌الملل از مفاهیم اصلی هستند و از اهمیت بالایی برخوردارند، زیرا این دو متغیر، راه‌های ارتباط اقتصادی کشور با جهان خارج را تشکیل می‌دهند. بنابراین، تجارت (صادرات و واردات) از جمله مهم‌ترین پارامترها در بخش خارجی اقتصاد محسوب گردیده و به صورت مبنایی برای سیاست‌گذاری در این بخش مدنظر قرار دارد و به عنوان یکی از ابزارهای سیاستی در بعد خارجی اقتصاد در غالب راهبردها و برنامه‌های توسعه قرار دارد. بنابراین شناخت عواملی که بر صادرات و واردات اثرگذار هستند ضروریست و امروزه یکی از مهم‌ترین آنها نهادهاست. می‌توان نهادها را نظام‌هایی از قواعد سلسله مراتبی دانست که رفتار و تعاملات اجتماعی را شکل می‌دهند و بخشی از یک فرایند تغییر مداوم هستند. در تعریف دیگر نهادها را قواعد و ضمانت‌های اجرایی برای کم‌خطر کردن معاملات و پیش‌بینی‌پذیرتر کردن آنها می‌دانند. بنابراین وجود نهادهای حقوقی و اجتماعی و اقتصادی باعث می‌شود قراردادهای توافقات به عمل آمده در سطوح مختلف یک کشور از ضمانت اجرایی برخوردار باشد. این امر منجر به ایجاد امنیت در سیستم اجتماعی و کاهش هزینه مبادلات اقتصادی می‌شود، که می‌توان آن را به نوعی امنیت اقتصادی قلمداد کرد. در چنین حالتی قیمت تمام شده کالاها و خدمات تولیدی کاهش و توان رقابت در بازارهای داخلی و بین‌المللی افزایش می‌یابد.

یکی از مهم‌ترین نهادها، کیفیت شاخص حکمرانی است. کافمن و همکاران^۱ (۲۰۰۹)، حکمرانی خوب را نهادها و آداب و رسوم رسمی و غیررسمی تعریف می‌کنند که به وسیله آنها قدرت در جهت مصلحت عمومی در یک کشور اعمال می‌گردد [۱]. براساس این تعریف شش ویژگی و مولفه را برای حکمرانی بیان می‌کنند که عبارت‌اند از: (۱) شفافیت و پاسخگویی، (۲) ثبات سیاسی و عدم خشونت، (۳) اثربخشی دولت، (۴) کیفیت تنظیم‌گری مقررات، (۵) تأمین قضایی و (۶) کنترل فساد است [۲].

از اینرو مطالعه حاضر با بهره‌گیری از تکنیک‌های متداول اقتصادسنجی (رهیافت داده‌های تابلویی) به بررسی تأثیر

2. Mill

3. Hume

4. Samuelson

5. Romer

1. Kaufmann et al

رهگذر مانع توسعه کسب و کار، سرمایه‌گذاری و تجارت می‌شود.

همچنین اطمینان خاطر از وجود یک فضای باثبات سیاسی در جامعه و فقدان هرگونه آشوب، اغتشاش، نزاع‌های داخلی، کودتا و پدیده‌های مانند آن موجب ترغیب فعالین اقتصادی و شهروندان به سرمایه‌گذاری در محیطی آرام و امن در فعالیتهای مولد و نوآورانه می‌شود و این امر افزایش کارایی و مهارت در فعالیتهای تولیدی، افزایش قدرت رقابت‌پذیری و چانه‌زنی در عرصه نظام بین‌المللی ناشی از کاهش هزینه‌ها و قیمت‌ها، بهبود محیط کسب و کار، بهبود صادرات و واردات را به همراه خواهد داشت. دولت‌ها نیز با بهبود شاخص اثربخشی می‌توانند سیاست‌های بخش عمومی خود را در جهت انجام وظایف خود همچون تأمین و فراهم نمودن کالاها و خدمات عمومی و زیرساخت‌های فیزیکی مورد نیاز در فرآیند تولید به گونه‌ای به کار گیرند که از طریق کاهش هزینه‌های تولید برای بنگاه‌ها، افزایش کارایی و قدرت رقابت تولید در اقتصاد محیط اقتصادی را برای حضور فعالان اقتصادی مناسب نمایند و صادرات و واردات را تسهیل کنند. همچنین باید بیان داشت، لازمه بهبود تجارت، ثبات قوانین و مقررات است. بطوریکه وجود قوانین و مقررات نامناسب و دست و پاگیر انگیزه سرمایه‌گذاران و فعالین اقتصادی، کارایی بازارها و صادرات و واردات را تضعیف می‌کند. گفتنی است؛ بهبود شرایط تجارت و رقابتی شدن نظام اقتصاد در عرصه جهانی بدون توسعه نظام قضایی و قانون‌گذاری، تأسیس نهادهای تخصصی برای نظارت بر دولت و رعایت ضوابط شایسته سالاری علمی و تخصصی در مدیریت‌های ارشد نظام امکان‌پذیر نیست. زیرا صاحبان کسب و کار برای شروع و ادامه فعالیت خود می‌بایست قراردادهای متنوعی را منعقد کنند، این قراردادها مبنای انجام مبادلات اقتصادی و در واقع منتفع شدن از فعالیت اقتصادی است. هرچه هزینه انعقاد و ضمانت اجرای قراردادها کمتر باشد انگیزه بخش خصوصی برای ورود به عرصه کسب و کار بیشتر است.

در خصوص اثرگذاری فساد بر صادرات و واردات می‌توان بیان داشت؛ براساس مطالعات مختلف، فساد می‌تواند هزینه‌های دولتی را از مسیر خود منحرف کند و اصلاحات تجاری را به تأخیر بیندازد [7] و تجارت را

گذشته مورد چشم‌پوشی قرار می‌گرفتند به منابع اصلی برای رشد اقتصادی تبدیل می‌شوند. به علاوه گسترش تجارت خارجی، به صنعت‌گران داخلی نهادهای با بهره‌وری بالاتر (از طریق معرفی نهادهای جدید و یا افزایش بهره‌وری نهادهای موجود) ارائه می‌کند، که آنان را قادر به تولید محصولات نهایی می‌کند که نه تنها در بازارهای داخلی بلکه در بازارهای بین‌المللی نیز قدرت رقابت‌پذیری بیشتری داشته باشند که به تبع آن تجارت خارجی نیز افزایش می‌یابد. بنابراین همیشه سعی بر آن بوده تا عوامل تاثیرگذار بر آنها شناسایی گردند. برای نمونه تعرفه‌های گمرکی و سهمیه‌ها از جمله عواملی هستند که می‌توانند باعث تغییر حجم تجارت جهانی گردند. همچنین اطلاعات، هزینه و ارزش آنها از جمله عواملی هستند که بر تجارت جهانی تأثیرگذارند [6]. در این میان برخی از محققین تاثیر نهادهای اقتصادی را در تجارت خارجی پراهمیت می‌دانند. افرادی همچون اندرسن و مارکویلر، دلار و کرای، دی‌گروت و همکاران، جانسون و نرداس معتقدند نهادهای اقتصادی نقش موثری در اقتصاد کشورها ایفا می‌کنند و عملکرد آنها می‌تواند پاسخ مناسبی برای حل معمای تجارت باشد، در نتیجه افزایش عملکرد نهادها می‌تواند به افزایش تجارت کمک کند.

در خصوص اثر نهادها بویژه حکمرانی بر صادرات و واردات می‌توان بیان داشت، وجود حق اظهار نظر و پاسخگویی موجب تقویت آگاهی‌های عمومی و شفافیت اقتصادی و اجتماعی می‌شوند. از اینرو دسترسی بهنگام به اطلاعات، شفافیت در ارائه اطلاعات و حق اظهار نظر و پاسخگویی افزایش مسئولیت‌پذیری مسئولان، افزایش اعتماد صاحبان پس‌انداز و سرمایه‌گذاران و روان‌سازی عملکرد فعالیت‌های اقتصادی را نوید می‌دهد. بعلاوه هر قدر حق اظهار نظر و پاسخگویی در جامعه‌ای بیشتر باشد، امکان گرفتن تصمیم‌های آگاهانه و پاسخگویی بخش خصوصی و دولتی در مورد چگونگی تحصیل و مصرف منابع بیشتر می‌شود کارایی بازارها و ثبات در آنها ارتقا می‌یابد که تمامی این موارد به بهبود تجارت می‌انجامد. حال آنکه در صورت نبود سازوکارهای نظارتی، شفافیت قوانین و مقررات و سیاست‌های مناسب تجاری، تجارت می‌تواند کاهش یابد. این امر هزینه‌های کسب و کار را افزایش داده و از این

صادرات ۱۳ کشور اروپای مرکزی طی دوره ۲۰۰۰-۱۹۸۰ می‌پردازند. نتایج بیانگر تاثیر مثبت و معنادار اصلاحات نهادی (شامل اصلاح سازمان‌ها و اصلاح سیاست رقابت) بر صادرات است [۱۷].

ولر و اولمر^۵ بیان می‌دارند حکمرانی با فراهم آوردن محیطی با ثبات‌تر و موثر، باعث بهبود سرمایه‌گذاری و تجارت شود. البته تمامی مطالعات ممکن است این ارتباط مستقیم را تأیید نکنند به طوریکه در مطالعه‌ای چانگ اشاره می‌کند برخی از کشورها با حکمرانی ضعیف در قیاس با دیگر کشورها ممکن است از عملکرد بهتری در سرمایه‌گذاری و تجارت برخوردار باشند. به عنوان مثال کشور اندونزی رشد قابل توجهی را تحت دیکتاتوری سوهارتو تجربه کرد و کشور چین سرمایه‌گذاری قابل توجهی را با وجود فساد بسیار زیاد به سمت خود جلب کرده است. بنابراین این بیان می‌دارند صرفاً تمرکز بر حکمرانی خوب برای بهبود تجارت، سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی لزوماً درست نیست [۱۸].

گانی و پرساد^۶ به ارزیابی تأثیر عوامل تعیین‌کننده صادرات، واردات و کل تجارت با تمرکز بر عوامل نهادی مانند اثربخشی دولت، حاکمیت قانون، کیفیت قوانین، و کنترل فساد برای شش کشور جزیره اقیانوس آرام در دوره زمانی ۲۰۰۴-۱۹۹۰ پرداخته‌اند. نتایج مطالعه نشان می‌دهد، بهبود کیفیت عوامل نهادی برای بهبود سطح تجارت حائز اهمیت است [۱۹].

عاصم‌اوغلو و همکاران^۷ به بررسی اهمیت نهادها روی تجارت و رشد اقتصادی اروپای غربی طی دوره ۱۸۵۰-۱۵۰۰ می‌پردازند. نتایج مطالعه حاکی از آنست که کشورهایی که به اقیانوس اطلس دسترسی دارند از طریق تجارت با آمریکا، آفریقا و آسیا و وارد نمودن تغییرات نهادی (کاهش قدرت استبدادی پادشاه، رعایت حقوق مالکیت و ایجاد امنیت) بطور مستقیم و غیرمستقیم صادرات خود را متأثر می‌کنند [۲۰].

مونتوبیو و رامپا^۸ به بررسی تاثیر فناوری و تغییر ساختار نهادها بر صادرات بخش صنعت ۹ کشور در حال توسعه^۹

کاهش دهد [۸،۹]. البته بعضی از محققان براین باور هستند که فساد می‌تواند سبب عملکرد کارای عرضه و تقاضا شود. از دیدگاه آنها در مزایده‌ای که به صورت رقابتی برای قراردادهای دولتی شکل می‌گیرد، این کاراترین بنگاه‌ها هستند که می‌توانند با وجود پرداخت رشوه‌های بالا، به دلیل هزینه‌های اندکی که در مقایسه با سایر بنگاه‌ها دارند، سوددهی خود را حفظ کنند و بنابراین قراردادها به کاراترین بنگاه‌ها می‌رسد [۱۰]. از سویی در اقتصادهایی که دارای نهادهای دولتی و تعرفه‌های بالای تجاری و گمرکی هستند، فساد می‌تواند با از میان برداشتن موانعی که توسط دولت بر اقتصاد تحمیل می‌شود، به منزله روان‌کننده چرخ‌های تجارت تلقی شود [۱۱]. همچنین فساد می‌تواند ابزاری برای روان‌تر شدن چرخ‌های تجارت باشد، زیرا سبب می‌گردد کارآفرینان بتوانند از قوانین و مقررات دست و پاگیر و بوروکراسی اداری رهایی یابند [۱۲-۱۴]. از دیدگاه بسیاری از محققان نظریه روان‌کننده چرخ‌های تجارت مربوط به آسیا است و کشورهای اندونزی و تایلند با وجود فساد زیاد، رشد اقتصادی زیادی را تجربه کرده‌اند. اما با وقوع بحران مالی شرق آسیا نظریه روان‌کننده چرخ‌های تجارت نیز افول کرد [۱۵]. بنابراین می‌توان گفت، وجود سطح مناسب حکمرانی، بستر لازم را برای بهبود صادرات و واردات فراهم می‌کند. اگرچه این فرآیند علاوه بر داشتن نهاد حکمرانی مناسب، نیازمند عوامل بسترساز دیگری نیز هست، ولی در این میان کیفیت حکمرانی عاملی اساسی به شمار می‌رود و بدون آن - حتی در صورت عوامل زیربنایی - صادرات و واردات بطور مطلوب تحقق نمی‌یابد.

وو و همکاران^۱ به بررسی موضوع تأثیرگذاری نهادها بر الگوهای تجاری ۴۴ کشور جهان طی دوره زمانی ۲۰۰۸-۲۰۰۵ (که ۸۹ درصد تجارت دنیا را دارند) پرداخته‌اند. نتایج مطالعه حاکی از آنست که کشورهای قانون‌مدار^۲ از میزان تجارت بیشتری نسبت به سایر کشورها برخوردارند و همچنین در کشورهای خانواده‌مدار^۳ تجارت نسبتاً کم است و دلیل عمده آن وجود حس عدم اعتماد نسبت به چنین جوامعی هست [۱۶].

کراپه و بین^۴ به بررسی نقش اصلاحات نهادی بر

5. Weller and Ulmer

6. Gani and Prasad

7. Acemoglu et al

8. Montobbio and Rampa

۹. آرژانتین، برزیل، چین، کلمبیا، هند، مالزی، مکزیک، سنگاپور و تایلند

1. Wu and etal

2. Rule Based

3. Family Based

4. Crabbe and Beine

دوره زمانی ۱۹۹۸-۱۹۸۵ پرداخته‌اند. نتایج مطالعه حاکی از آنست که فناوری و تغییر ساختار نهادی تأثیر مهمی در شکل‌دهی الگوهای تجاری کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه دارد [۲۱].

لوچینکو^۱ با استفاده از داده‌های مقطعی واردات آمریکا به ۱۲۲ کشور و ۹۳۳ صنعت، دو راه ساده برای بیان تفاوت‌های نهادی در حوزه تجارت ارائه کرده است. کیفیت نهادی از نظر وی حقوق مالکیت، حمایت از سهامداران، نظام سیاسی و غیره است. نتایج بیانگر آنست که کشورهای کمتر توسعه‌یافته ممکن است از تجارت نفع نبرند و عامل قیمت ممکن است به عنوان نتیجه تجارت در نوسان باشد. بعلاوه در ادامه از تفاوت‌های نهادی به عنوان عوامل تعیین‌کننده جریان‌های تجاری یاد می‌کند [۲۲].

جانسن و نرداس^۲ به بررسی اهمیت کیفیت نهادها و کیفیت زیرساخت‌ها بر جریان تجاری پرداخته‌اند. آنها به منظور بررسی اثر نهادها از سه شاخص کنترل فساد، حاکمیت قانون و اثربخشی دولت بانک جهانی که توسط کافمن و همکاران محاسبه شده است، استفاده کرده‌اند. نتایج مطالعه نشان می‌دهد حاکمیت قانون و کیفیت زیرساخت‌ها اثر مثبت و معنی‌دار بر توسعه تجارت دارد [۲۳].

بیئتس و همکاران^۳ نقش نهادهای سیاسی به لحاظ پاسخگویی سیاسی و انضباط سیاسی را بر توسعه اقتصادی آفریقا بررسی کرده‌اند. آنها بیان می‌دارند؛ پاسخگویی سیاسی منجر به اتخاذ سیاست‌هایی می‌شود که رفاه شهروندان را گسترش داده و شکوفایی اقتصادی را به دنبال می‌آورد. انضباط سیاسی نیز موجب فراهم شدن امنیت حقوق مالکیت و به دنبال آن علاقه‌مندی بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری، کار و تولید و در نتیجه دستیابی به سطوح بالاتری از درآمد می‌شود [۲۴].

دی‌گروت و دیگران^۴ با بکارگیری مدل جاذبه، اثر نهادها را با استفاده از داده‌های مقطعی در سال ۱۹۹۸ بررسی کرده‌اند. براساس یافته‌های مطالعه بهبود عملکرد نهادها باعث افزایش تجارت به میزان ۳۰ تا ۴۴ درصد می‌گردد و در کشورهای که دارای نهادهایی شبیه به یکدیگر هستند، حجم تجارت به میزان ۱۳ درصد در مقایسه با کشورهای که

دارای نهادهایی متفاوت هستند، افزایش می‌یابد [۳]. دلار و کری^۵ بیان می‌دارند کشورهای که از کیفیت نهادی بهتر و کاراتری برخوردارند، سطح تجارت‌شان بالاتر بوده و در نتیجه دارای رشد اقتصادی مستمر و باثبات‌تری خواهند بود. همچنین کشورهایی که دارای نهادهای بهتری هستند، تمایل به تجارت بیشتری دارند [۲۵].

اندرسن و مارکویلر^۶ بیان می‌دارند با افزایش کارایی کیفیت نهادها، تجارت به میزان قابل توجهی افزایش می‌یابد و تأثیر نهادها بخصوص هنگامی که سیستمی قانونی به منظور الزام به اجرای قراردادهای تجاری وجود داشته باشد و یا در صورتی که سیاست‌های اقتصادی دولت شفاف و غیرمعرضانه باشد، بیشتر می‌شود [۲۶].

قاضی‌زاده و همکاران به بررسی و تعیین عوامل مؤثر بر موفقیت شرکت‌های صادراتی استان گلستان در کشورهای آسیای میانه طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۸۳ می‌پردازند. محیط بازار هدف، محیط ملکی، محیط داخلی شرکت و عناصر آمیخته بازاریابی (محصول، قیمت، ترفیع و توزیع) به‌عنوان متغیرهای مستقل و «موفقیت» شرکت‌های صادراتی به‌عنوان متغیر وابسته تحقیق به‌شمار می‌روند. نتایج تحقیق حاکی از آن است که بین «عامل محیط ملکی» و «موفقیت» شرکت‌های مورد بحث رابطه معناداری وجود دارد، لیکن وجود رابطه معنادار بین سایر عوامل محیطی و «موفقیت» شرکت‌های مورد نظر، احراز نشد [۲۷].

ارائه معادله و معرفی متغیرها

در این بخش متغیرهای مؤثر بر صادرات و واردات بررسی می‌شود. در همین راستا ابتدا معادلات بکار رفته برای تخمین ارائه و سپس متغیرهای بکار رفته در تخمین معادلات معرفی می‌شوند. با توجه به اینکه برخی از متغیرهای اثرگذار بین صادرات و واردات مشترک هستند، تنها یک‌بار معرفی می‌شوند.

توابع متغیرهای صادرات و واردات را می‌توان بصورت زیر در نظر گرفت

$$EXP = f(INS, X) \quad (1)$$

$$IMP = f(INS, X) \quad (2)$$

در توابع بالا EXP: صادرات، IMP: واردات، INS: متغیر

1. Levchenko

2. Jansen and Nordas

3. Bates et al

4. Degroot et al

5. Dollar and Kraay

6. Anderson and Marcouiller

همواره دستخوش نوسانات و تغییرات ناگهانی هستند، می‌باشد و همچنین صدور مواد به صورت مواد اولیه و بیشتر خام، با توجه به ویژگی‌های این محصولات و تجدیدنپذیر بودن این منابع و اتکاء بیش از حد به این منابع جهت ارزآوری برای واردات کشورها موضوعی نگران کننده است. لذا باید به دنبال صادرات محصولات دیگر به‌ویژه محصولات فناورانه بود. برای نشان دادن این متغیر از مجموع مبالغ حاصل از فروش نفت، گاز، زغال سنگ، مواد معدنی و جنگلی بصورت درصدی از تولید ناخالص داخلی استفاده شده است. تأثیر متقابل متغیرهای وفور منابع طبیعی و نهادها (RES*INS) نیز به عنوان متغیر مستقل وارد معادله گردیده است.

عضویت در سازمان تجارت جهانی (WTO^۶): دیگر متغیر متغیر موجود در معادله صادرات و واردات متغیر عضویت در سازمان تجارت جهانی است. هدف سازمان تجارت جهانی کمک به آزادی هر چه بیشتر جریان تجارت و حرکت عوامل تولید در جهان براساس تعهدات متقابل کشورها است. نظریه‌های تجارت بین‌الملل مبتنی بر مزیت نسبی حاکی از آن است که تجارت آزادتر به تخصیص بهتر منابع می‌انجامد و در نتیجه تولید، درآمد ملی و در نهایت رفاه عمومی افزایش می‌یابد. البته بدیهی است تمامی بخش‌های اقتصادی از تجارت آزاد بهره‌مند نمی‌شوند. تغییر قیمت‌های نسبی به سود برخی از بخش‌ها و به زیان برخی دیگر است. الحاق به WTO، اقتصاد کشورها را با فرصت‌ها و تهدیداتی مواجه خواهد ساخت که از آن جمله می‌توان به تشدید رقابت و اضمحلال بنگاه‌ها و به حاشیه رانده شدن در صحنه اقتصاد جهانی، افزایش بیکاری، تأثیرپذیری اقتصاد کشورها از نوسانات و بحران‌های جهانی و تسلط شرکت‌های فراملیتی به عنوان مهم‌ترین تهدیدها و تشدید رقابت و افزایش بهره‌وری بنگاه‌ها، تسهیل دسترسی به بازارهای جهانی، افزایش جلب مشارکت و سرمایه‌گذاری خارجی و تسهیل در انتقال فناوری و مشارکت در تدوین قواعد و مقررات آتی تجارت جهانی به عنوان مهم‌ترین فرصت‌های پذیرش الزامات سازمان جهانی تجارت نام برد. اما نحوه بهره‌گیری بهتر و بیشتر از فرصت‌ها و مقابله با چالش‌های این پدیده، قبل از هر چیز به نحوه و کیفیت تعامل کشورها

نهاد حکمرانی و X: برداری از دیگر متغیرهای موثر بر صادرات و واردات است.

تعریف عملیاتی متغیرهای مورد بررسی در این مطالعه به شرح زیر است:

نهادها (INS^۱): مطابق مبانی نظری و مطالعات تجربی یکی از عوامل تعیین‌کننده صادرات و واردات نهادهاست. برای نشان دادن این متغیر از شاخص حکمرانی که توسط بانک جهانی ارائه گردیده است استفاده می‌شود. بدین صورت که شاخص کلی بصورت میانگین حسابی از شش شاخص حاصل می‌شود. برای بررسی دقیق‌تر، شش شاخص حکمرانی در سه گروه طبقه‌بندی می‌شوند (گروه اول شامل میانگین حسابی دو شاخص شفافیت و پاسخگویی و ثبات سیاسی بدون حضور خشونت حاصل می‌شود^۲ (V&P). گروه دوم شامل میانگین حسابی دو شاخص اثربخشی دولت و کیفیت تنظیم‌گری مقررات حاصل می‌شود^۳ (E&R). گروه سوم شامل میانگین حسابی دو شاخص تأمین قضایی و کنترل فساد حاصل می‌شود^۴ (R&C).

وفور منابع طبیعی (RES^۵): متغیر دیگر موجود در معادله صادرات و واردات منابع طبیعی است. نظریه هکشر اوهلین علت برقراری تجارت بین کشورها را وجود مزیت نسبی ناشی از اختلاف کشورها در وفور نسبی عوامل و نهادهای تولیدی همچون زمین، منابع طبیعی، نیروی کار و سرمایه می‌داند. البته فراوانی منابع طبیعی ممکن است بر صادرات تأثیر منفی داشته باشد البته باید توجه داشت این تأثیر منفی امری ثابت و قطعی نیست و تابع شیوه و نوع مدیریت راهبردی منابع طبیعی است که در صورت اتخاذ شیوه‌های صحیح مدیریتی، باعث هدایت ثروت‌های ملی به سمت صنایع دانش‌بر و نوآوری محور خواهد شد، لذا اتکای بخش عمده‌ای از درآمدهای ملی به فروش منابع طبیعی، دلیل قاطعی برای کمبودها و کاستی‌های بخش تولیدات دانش محور و فناورانه نخواهد بود [۲۸]. اما اگر روش‌های ارزآوری برای اقتصاد ملی بیشتر به فروش منابع طبیعی متکی باشد، به ایجاد نظام اقتصادی شکننده‌ای خواهد انجامید. زیرا که تعیین قیمت منابع طبیعی در بازارهای بین‌المللی که

1. Institutions

2. Voice and Political

3. Effectiveness and Regulatory

4. Rule and Corruption

5. Resources

6. World Trade Organization

ارز رسمی بصورت جداگانه برای بررسی تاثیر عوامل موثر بر صادرات و واردات استفاده کرده‌اند. اما در این مطالعه برای کاستن از تعداد متغیرهای موجود در معادله از اختلاف بین نرخ تورم با تغییر نرخ ارز رسمی استفاده شده است [۳۱-۳۴].

درآمد شرکاء تجاری (PAR^۳): رشد درآمد شرکاء تجاری به عنوان یکی از متغیرهای موثر بر صادرات است. معمولاً کشورها، شرکای تجاری خود را کشورهایی قرار می‌دهند که از لحاظ درآمد در جایگاه‌های برتری قرار دارند [۳۵-۳۷]. برای نشان دادن این متغیر از تولید ناخالص داخلی کشورهای OECD استفاده شده است.

واردات (IMP^۴): از متغیرهایی تعیین‌کننده صادرات کشورهای در حال توسعه، واردات است. ورود کالا و خدمات به کشور علاوه بر تامین نیازهای مصرفی؛ می‌تواند تاثیر بسزایی در تامین مواد اولیه، واسطه‌ای و سرمایه‌ای برای بخش‌های صنعتی و تولیدی کشور داشته باشد. زیرا که بین کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته شکاف فناوری زیادی وجود دارد، لذا واردات کالا و خدمات در کنار بعد مصرفی، بعد تولیدی را هم شامل می‌شود [۳۸-۴۱]. بدون شک، تولید تمامی کالاها و خدمات از قبیل کالاهای مصرفی، واسطه‌ای و اولیه برای تمامی کشورها مقدور نخواهد بود. برای نشان دادن این متغیر از نسبت واردات کالاها و خدمات به تولید ناخالص داخلی استفاده شده است.

درآمد (GDP^۵): بر پایه ادبیات نظری در بسیاری از مطالعات تجربی و کاربردی، سطح درآمد واقعی به عنوان یکی از مهمترین متغیرهای توضیحی در تابع تقاضای واردات منظور شده‌اند و رشد اقتصادی بر واردات کالا و خدمات اثر مستقیم دارد [۴۲-۴۷]. برای نشان دادن این متغیر از تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۲۰۰۰ استفاده شده است.

EXP^۶: نسبت صادرات کالاها و خدمات به تولید ناخالص داخلی

با توجه به معرفی متغیرها در بالا معادلات بکار رفته برای تخمین تأثیر نهاد حکمرانی بر صادرات و واردات به ترتیب به صورت زیر است:

با اقتصاد جهانی مربوط می‌شود. به عبارت دیگر صرف عضویت در سازمان جهانی تجارت بدون آنکه الزامات این حضور در نظر گرفته شده باشد و آمادگی‌های لازم برای این منظور کسب شده باشد نه تنها نمی‌توان انتظار تحول مثبت چندانی را در اقتصاد کشورها داشت، بلکه تبعات و پیامدهای منفی و بالقوه آن قبل از هر چیز به فعلیت خواهد رسید و گریبان‌گیر اقتصاد کشورها خواهد شد. در این مطالعه برای نشان دادن این متغیر آن را بصورت متغیر مجازی تعریف می‌کنیم بدین صورت که کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی را با عدد یک و کشورهای غیر عضو سازمان تجارت جهانی را با عدد صفر نشان می‌دهیم [۲۹،۳۰].

اختلاف نرخ تورم با تغییر نرخ اسمی ارز رسمی (POL): از جمله متغیرهای مهم تأثیرگذار بر صادرات و واردات نرخ ارز است. طرفداران کاهش ارزش پول معتقدند کاهش ارزش پول ملی، موجب افزایش انگیزه تولید و در نتیجه بالا رفتن سطح اشتغال، درآمد، صادرات و همچنین بهبود وضعیت تراز تجاری^۱ می‌شود و کسری تراز پرداختها^۲ را جبران می‌کند. یکی دیگر از متغیرهای مهم در تجارت نسبت قیمت کالاهای دو طرف مبادله است. گرچه وجود نرخ تورم مثبت در هر اقتصادی، به سبب تامین حاشیه سودی مطمئن برای تولیدکنندگان و همچنین ورود مستمر نیروی کار به بازار کار، اجتناب‌ناپذیر است، اما سطوح بالاتری از نرخ تورم، علاوه بر کاهش توان عاملان اقتصادی داخلی، حفظ بقا در بازارهای مختلف اقتصادی از جمله بازار نهاده‌های نوآورانه و دانش‌محور، به خروج سرمایه‌های انسانی و نخبگان علمی و همچنین سرمایه‌های مالی از اقتصاد ملی منجر خواهد شد. زیرا که سطوح بالاتری از نرخ تورم، متضمن بروز و افزایش بی‌ثباتی در فضای اقتصادی کشور و به خصوص در بازارهای عوامل دانش‌بنیان و نوآوری و در نتیجه کاهش انگیزه سرمایه‌گذاران برای سرمایه‌گذاری در صنایع با فناوری برتر خواهد شد [۲۸]. همچنین گفتنی است با افزایش قیمت‌های داخلی قدرت رقابت‌پذیری کالاهای داخلی در برابر کالاهای خارجی کاهش می‌یابد و این امر می‌تواند ارزش صادرات را کاهش و ارزش واردات را افزایش دهد. در مطالعات زیادی از متغیرهای نرخ تورم (شاخص قیمت مصرف‌کننده) و نرخ

^۳. Partner

^۴. Import

^۵. Gross Domestic Production

^۶. Export

^۱. Trade Balance

^۲. Balance of Payment

داده‌های تابلویی، با استفاده از آزمون هاسمن یکی از روش‌های اثرات ثابت^۵ و یا اثرات تصادفی^۶ برای برآورد معادله بصورت زیر مشخص می‌شود [۴۸].

$$H = \left(b_{FE} - \hat{\beta}_{RE(GLS)} \right) \hat{\psi}^{-1} \left[b_{FE} - \hat{\beta}_{RE(GLS)} \right] \\ \psi = \text{Var} [b_{FE}] - \text{Var} \left[\hat{\beta}_{RE(GLS)} \right] \quad (۴)$$

لازم به ذکر است در تمام برآوردهای این مطالعه همانگونه که در جداول ۲ و ۳ نشان داده شده است با استفاده از آماره F و هاسمن، استفاده از روش داده‌های تابلویی به روش اثرات ثابت تأیید می‌شود.

همانگونه که در جدول (۲) نشان داده شده است، تأثیر متغیر نهادی حکمرانی (INS، V&P، E&R و R&C) بر صادرات کالاها و خدمات، مثبت و معنی‌دار است. همانطور که پیشتر بیان شد، یک محیط دارای حکمرانی مناسب به لحاظ کاهش ریسک‌های سرمایه‌گذاری، زمینه را برای افزایش سرمایه‌گذاری و تولید فراهم می‌کند و با افزایش تولید احتمال صدور کالا به خارج کشور بیشتر می‌شود. چنین محیطی به لحاظ کاهش ریسک و هزینه‌های تولید، باعث کاهش قیمت محصولات تولیدی و افزایش قدرت رقابت‌پذیری در مقیاس بین‌الملل می‌شود که زمینه را برای افزایش صادرات فراهم می‌کند. یکی دیگر از ویژگی‌های یک محیط دارای حکمرانی مناسب، تدوین قوانینی است که محرک تولید و رقابت‌پذیری است. بنابراین با داشتن حکمرانی خوب، از طریق وضع قوانین کارا در مورد فضای کسب و کار، صادرات می‌تواند افزایش یابد. همچنین در کشوری که فساد در آن در سطح پایینی قرار دارد، احتمال افزایش صادرات به این دلیل که افراد تمایل به فعالیت‌های مولد دارند، وجود دارد [۴۹، ۵۰].

متغیر شاخص ترکیبی (POL) که از اختلاف نرخ تورم با تغییر نرخ ارز رسمی بدست آمده است، دارای تأثیر منفی و معنی‌دار بر صادرات است. هنگام افزایش قیمت‌های داخلی محصولات، قیمت‌های نسبی محصولات داخلی در مقایسه با محصولات خارجی افزایش می‌یابد.

(۱)

$$EXP_{it} = C + \beta_1 POL_{it} + \beta_2 PAR_{it} + \beta_3 IMP_{it} + \beta_4 WTO_{it} + \beta_5 RES_{it} + \beta_6 INS_{it} + \beta_7 (RES_{it} * INS_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (۲)$$

$$IMP_{it} = C + \beta_1 POL_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 WTO_{it} + \beta_4 RES_{it} + \beta_5 INS_{it} + \beta_6 (RES_{it} * INS_{it}) + \varepsilon_{it}$$

ε_{it} نشان‌دهنده جزء خطا، i نشان‌دهنده کشور و t نشان‌دهنده زمان است. همچنین معادله بصورت لگاریتمی بکاربرده می‌شوند. لازم به ذکر است دوره زمانی مطالعه ۱۹۹۶-۲۰۱۲ بوده و تمامی داده‌ها از پایگاه داده‌های بانک جهانی^۱ گرفته شده است [۲].

برآورد معادله و تجزیه و تحلیل نتایج تخمین

در تجزیه و تحلیل متغیرهای شامل داده‌های سری زمانی بررسی ایستایی متغیرها به منظور جلوگیری از نتایج رگرسیون‌های کاذب امری اجتناب‌ناپذیر است. به همین منظور در این مطالعه برای بررسی ایستایی متغیرها از آزمون‌های ریشه واحد فیلیپس-پرون-فیشر^۲ (PP-Fisher) و آزمون لوین-لین-چو^۳ (Levin) استفاده می‌شود. در این آزمون‌ها فرضیه H_0 دلالت بر نایستایی^۴ متغیرها دارد. همانطور که در جدول ۱ ملاحظه می‌شود، تمام متغیرها در سطح ایستا هستند (I(0)).

پس از بررسی ایستایی متغیرها و بدست آمدن این نتیجه که تمام متغیرها در سطح ایستا می‌باشند، استفاده از داده‌های تابلویی با استفاده از آزمون F لیمر بصورت زیر بررسی می‌شود:

$$F_{(N-1, NT-N-K)} = \frac{(R^2_{UR} - R^2_R) / (N-1)}{(1 - R^2_{UR}) / (NT - N - K)} \quad (۳)$$

در آزمون بالا R^2_R ضریب تعیین حاصل از معادله مقید (روش حداقل مربعات معمولی) و R^2_{UR} ضریب تعیین حاصل از معادله نامقید (روش داده‌های تابلویی) است. N تعداد واحدها، K تعداد متغیرهای توضیحی و T تعداد مشاهدات در طول زمان است. پس از تعیین استفاده از روش

1. World Bank

2. Phillips-Perron-Fisher

3. Levin-Lin-Chu

4. Non-Stationary

⁵. Fixed Effect

⁶. Random Effect

جدول ۱: نتایج آزمون ایستایی متغیرها

با یک مرتبه تفاضل گیری				در سطح				متغیر
با عرض از مبدا		با عرض از مبدا و روند		با عرض از مبدا		با عرض از مبدا و روند		
PP-Fisher	Levin	PP-Fisher	Levin	PP-Fisher	Levin	PP-Fisher	Levin	
۶۷۵/۵*	-۲۲/۱*	۵۶۹*	-۱۸/۴*	۲۲۰/۵*	-۵/۴۶*	۱۹۹/۸**	-۳/۲۳*	INS
۷۱۵/۷*	-۲۲/۴*	۵۶۷/۷*	-۲۱/۸*	۱۴۵/۳	-۲/۵*	۲۰۵/۱**	-۵/۶۶*	V&P
۷۱۸/۶*	-۲۳/۶*	۵۶۷/۳*	-۲۱/۸*	۲۱۹/۲*	-۷/۸۷*	۲۵۷/۴*	-۵/۴۱*	E&R
۷۵۲/۱*	-۲۳/۵*	۶۶۶/۳*	-۲۲/۱*	۱۹۵/۷**	-۶/۲۲*	۲۱۹/۲*	-۵/۲۹*	R&C
۴۹۴/۵*	-۱۵/۷*	۵۱۰*	-۱۷/۸*	۱۱۳/۵	۴/۹۲	۱۴۰/۳	-۴/۳۷*	GDP
۸۵۰/۸*	-۳۰/۵*	۸۱۵/۱*	-۲۷/۹*	۲۰۵/۲*	-۷/۲۷*	۲۳۰/۲*	-۹/۲۴*	RES
۱۴۵۴/۶*	-۴۱/۷*	۱۱۶۰/۱*	-۳۸/۶*	۴۷۰/۳*	-۲۷/۶*	۴۹۴/۱*	-۱۱۵۶/۴*	POL
۸۹۳/۶*	-۲۸/۱*	۷۷۴/۴*	-۲۵/۶*	۲۱۱/۳*	-۴/۶۴*	۲۹۱/۸*	-۹/۷۵*	EXP
۹۲۱/۴*	-۲۶/۰۲*	۸۶۰/۷*	-۲۳/۴*	۱۷۲/۴*	-۴/۸۲*	۲۸۳/۴*	-۱۰/۳*	IMP
۴۷۸/۳*	-۲۵/۴*	۸۱۳/۰۴*	-۲۲/۲*	۵۴۲/۰۵*	-۱۶/۷*	۲۵/۴	-۷/۲۷*	PAR

* و ** به ترتیب دلالت بر معنی دار بودن در سطح ۱ و ۵ درصد دارد

در صورتی که واردات بصورت هدفمند و در راستای حرکت بسمت اقتصاد دانش بنیان باشد از دو طریق به صنعت کشورهای در حال توسعه کمک می کند، راه اول از طریق تأمین مستقیم مواد اولیه فرایند تولید و راه دیگر ورود فناوری های تولید است. در غیر این صورت منجر به وابستگی یک طرفه و بالا رفتن درجه تحریم پذیری و شکنندگی اقتصاد کشورهای در حال توسعه خواهد شد [۳۸-۴۱].

مطابق نتایج جدول (۲) تأثیر متغیر مجازی عضویت در سازمان تجارت جهانی بر صادرات، مثبت اما بی معنی است. عضویت در سازمان تجارت جهانی مزیتی را برای کشورهای عضو بوجود می آورد که با محدودیت های کمتر در بخش تعرفه ای به تجارت بین کشورهای عضو بپردازند. پیوستن به سازمان تجارت جهانی همچنین کشورها را به استفاده از مزیت های نسبی شان هدایت می کند. اما در کشورهای در حال توسعه به دلیل وجود شکاف فناوری با کشورهای توسعه یافته و فقدان وجود مزیت نسبی در عوامل جدید تولید در این کشورها، صرف عضویت در سازمان تجارت جهانی نمی تواند کمک زیادی به افزایش صادرات و سهم صادراتی این کشورها از تولید جهانی بکند. بلکه این عضویت باید در راستای پرکردن شکاف فناوری بین کشورهای در حال توسعه

بنابراین انتظار بر این است که صادرات کاهش یابد. همچنین هنگام افزایش نرخ ارز به دلیل کاهش ارزش پول ملی و ارزاتر شدن محصولات داخلی در مقایسه با محصولات خارجی، انتظار بر اینست که صادرات افزایش یابد. با توجه به اینکه یکی از ویژگی های کشورهای در حال توسعه، بالا بودن نرخ تورم و پایین بودن سطح رقابت پذیری محصولات در عرصه بین الملل در این کشورها است، نتایج بدست آمده با انتظارات همخوانی دارد [۳۱-۳۴].

مطابق جدول (۲) تأثیر متغیر درآمد شرکای تجاری (PAR) بر صادرات مثبت و معنی دار است. مطمئناً یکی از متغیرهای موثر بر تقاضا برای کالا، درآمد است و افزایش درآمد شرکای تجاری هر کشور می تواند منجر به بسط بازارهای صادراتی شود [۳۵-۳۷].

مطابق جدول (۲) تأثیر متغیر واردات (IMP) بر صادرات مثبت و معنی دار است. زیرا اکثر فعالیت های اقتصادی در بسیاری از کشورهای مورد مطالعه وابسته به مواد اولیه و کالاهای واسطه ای و سرمایه ای هستند که بیشتر آنها از خارج وارد می شوند. در کشورهای در حال توسعه بدلیل شکاف قابل توجه فناوری نسبت به کشورهای پیشرفته، صنایع موجود اتکای بسیار بالایی به مواد اولیه و کالاهای واسطه ای و سرمایه ای وارداتی دارند. در واقع می توان گفت

کند و وجوه حاصله را برای تقویت ساختار اقتصاد در راستای حرکت بسمت اقتصاد دانش‌بنیان صرف نکند، بتدریج اقتصاد، متکی به ثروت‌های طبیعی و واردات شده و مقدار صادرات و سهم کشور از صادرات جهانی کاهش خواهد یافت.

ضریب تخمینی تأثیر متقابل متغیر فراوانی ثروت‌های طبیعی و متغیر نهادها بر صادرات کالاها و خدمات، مثبت و معنی‌دار است. بنابراین می‌توان گفت در کشورهایی که از سطح مناسبی از نهادها برخوردارند، شاهد بهبود مدیریت وجوه حاصل از فروش منابع طبیعی، ساختار اقتصادی تقویت شده خواهیم بود و این امر باعث افزایش قدرت رقابت‌پذیری در سطح بین‌المللی شده و در نهایت منجر به افزایش صادرات و افزایش سهم صادرات آن کشور از تجارت بین‌الملل خواهد شد.

و کشورهای توسعه یافته باشد و با در نظر گرفتن کلیه جوانب، اقتصاد را بسمت اقتصاد دانش‌بنیان هدایت کرد. در غیراینصورت عضویت در سازمان تجارت جهانی می‌تواند منجر به وابستگی بیشتر به کشورهای صنعتی و حتی افزایش بیکاری شود.

مطابق نتایج جدول (۲) تأثیر متغیر فراوانی ثروت‌های طبیعی (RES) بر صادرات مثبت و معنی‌دار است. وجود این متغیر با دادن مزیت نسبی به کشورهای دارنده آن، می‌تواند به صادرات بیشتر منجر شود. البته نباید فراموش کرد صادرات باید ناشی از فرآورده‌های مشتق‌شده از منابع طبیعی و تبدیل ثروت‌های تجدیدنپذیر به ثروت‌های تجدیدپذیر باشد. تأثیر دیگر وفور ثروت‌های طبیعی بر صادرات از طریق مدیریت منابع حاصل از فروش این منابع است. اگر کشوری این وجوه را صرفاً برای نیازهای مصرفی، صرف

جدول ۲: تأثیر نهادها بر صادرات کالاها و خدمات

۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
-۳/۸۲*	-۳/۹۷*	-۳/۹۷*	-۳/۶۹*	-۳/۷۶*	-۳/۷۳*	-۳/۷۳*	-۴*	C
-۰/۰۳***	-۰/۰۳***	-۰/۰۳***	-۰/۰۳**	-۰/۰۳**	-۰/۰۳**	-۰/۰۳**	-۰/۰۳***	POL
۰/۵۱*	۰/۵۲*	۰/۵۳*	۰/۵۱*	۰/۵۰*	۰/۵۱*	۰/۵۰*	۰/۵۲*	PAR
۰/۳۹*	۰/۳۹*	۰/۳۹*	۰/۴۰*	۰/۴۰*	۰/۴۰*	۰/۴۰*	۰/۳۹*	IMP
۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۰۷	۰/۰۰۹	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	۰/۰۱	WTO
	۰/۲۲*		۰/۲۲*		۰/۲۲*		۰/۲۳*	RES
							۰/۳۵*	INS
						۰/۲۳*		RES*INS
					۰/۲۴*			V&P
				۰/۲۲*				RES* V&P
			۰/۰۹					E&R
		۰/۲۲*						RES* E&R
	۰/۲۹*							R&C
۰/۲۲*								RES* R&C
۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	۰/۹۳	R^2
۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	تعداد کشورها
۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	۱۲۱۱	تعداد مشاهدات
۵۸/۴۵*	۵۱/۹۶*	۵۸/۴۵*	۵۱/۹۶*	۶۰/۵۶*	۵۶/۳۳*	۵۹/۷۷*	۵۲/۰۲*	آماره F
۷۵/۱۳*	۹۴/۵۲*	۷۵/۱۳*	۹۴/۵۲*	۷۱*	۷۳/۹۵*	۷۴/۵۷*	۷۸/۳۴*	آماره هاسمن

*** و ** و * معنی‌داری در سطح ۱ و ۵ و ۱۰ درصد را نشان می‌دهند

منبع: یافته‌های تحقیق

عضویت در سازمان تجارت جهانی بر واردات کالاها و خدمات مثبت و معنی‌دار است. یکی از ویژگی‌های اصلی عضویت در سازمان تجارت جهانی، بهره‌مندی از مزایای کاهش قابل توجه در تعرفه‌های تجارت، استفاده از مزایای ادغام در تجارت بین‌الملل و تغییر قیمت‌های نسبی است و با توجه به اینکه یکی از خصوصیات کشورهای در حال توسعه اتکای زیاد فعالیت‌های اقتصادی این کشورها به واردات است، عضویت در سازمان تجارت جهانی باعث کاهش موانع تجاری و افزایش واردات خواهد شد.

مطابق نتایج جدول (۳) ضریب تخمینی متغیر فراوانی ثروت‌های طبیعی (RES) بر واردات، مثبت و معنی‌دار است. متغیر ثروت‌های طبیعی از طریق عرضه منابع مالی و عرضه فراوان ارز می‌تواند زمینه را برای واردات بیشتر فراهم کند اما نباید این نکته را فراموش کرد که اتکای زیاد به ثروت‌های حاصل از فروش ثروت‌های طبیعی در بلندمدت می‌تواند منجر به وابستگی هرچه بیشتر به این درآمدها و تشکیل نامناسب ساختار اقتصادی گردد. به بیان دیگر از طریق مدیریت منابع طبیعی باید در راستای تبدیل ثروت‌های تجدیدنپذیر به تجدیدپذیر از کانال حرکت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان گام برداشت که در این صورت نگرانی بابت افزایش واردات نخواهیم داشت.

مطابق نتایج جدول (۳) ضریب تخمینی متغیر متقابل متغیر فراوانی ثروت‌های طبیعی و حکمرانی بر واردات کالاها و خدمات، مثبت و معنی‌دار است. با توجه به ساختار اقتصادی کشورهای مورد مطالعه و وابستگی بخش بزرگی از فعالیت‌های اقتصادی به مواد اولیه و واسطه‌ای و سرمایه‌ای از خارج وارد می‌شود، کشورهایی که از سطح مناسبی از وضعیت شاخص‌های نهادی برخوردارند، می‌توانند با مدیریت وجوه حاصل از فروش منابع طبیعی، ساختار اقتصادی را تقویت کرده و در بلندمدت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان حرکت کنند. در غیر این صورت و در صورت مدیریت نامناسب ثروت‌های طبیعی، چون به سمت اقتصاد منابع و سرمایه بنیان حرکت می‌کنیم شاهد افزایش واردات خواهیم بود.

مطابق نتایج جدول (۳) تأثیر متغیر نهادها (V&P, INS, E&R و R&C) بر واردات کالاها و خدمات، مثبت و معنی‌دار است. یکی از ویژگی‌های کشورهای در حال توسعه، وجود شکاف فناوری بین این کشورها با کشورهای توسعه یافته است و واردات یکی از راه‌های پرکردن این شکاف است. بنابراین داشتن یک محیط با سطح نهاد حکمرانی مناسب از طریق وضع قوانین کارا و هدایت‌گر می‌تواند باعث پرشدن این شکاف فناوری شود. حکمرانی خوب می‌تواند همراه با افزایش واردات، بسترهای یک اقتصاد با ساختار مناسب را فراهم آورد و در حرکت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان نقش مهمی ایفا کند. همچنین با توجه به ظرفیت محدود تولید کالا و خدمات در کشورهای در حال توسعه، واردات یکی از راه‌های برطرف کردن نیازهای مصرفی و تولیدی افراد است. بنابراین صرف واردات، امری منفور نیست بلکه این تناسب بین صادرات و واردات است که مهم می‌باشد و هنگامی که واردات بتواند شکاف فناوری را کاهش داده و تولید داخلی و رشد اقتصادی را رونق بخشد، امری ضروری است.

مطابق نتایج جدول (۳) تأثیر شاخص ترکیبی (اختلاف نرخ تورم با تغییر نرخ ارز رسمی) بر واردات مثبت و معنی‌دار است. هدف از ساختن این شاخص بررسی تغییرات قیمت نسبی کالاهای داخلی در مقایسه با کالای خارجی و تأثیر نرخ ارز بر واردات است. هنگام افزایش قیمت کالاهای داخلی، نسبت قیمت کالاهای داخلی به قیمت کالاهای خارجی، افزایش یافته و انتظار بر اینست که واردات افزایش یابد و هنگام افزایش نرخ ارز که به کاهش ارزش پول ملی منجر می‌شود، انتظار بر کاهش واردات است بنابراین در صورتی که درصد تغییرات قیمت‌های داخلی (یکی از ویژگی‌های اقتصادی کشورهای در حال توسعه) بیشتر از درصد تغییرات نرخ ارز باشد (با ثبات قیمت‌های خارجی)، انتظار می‌رود واردات افزایش یابد.

مطابق نتایج جدول (۳) ضریب تخمینی متغیر درآمد سرانه (GDP) بر واردات مثبت و معنی‌دار است. همانگونه که در قسمت تجزیه و تحلیل صادرات ذکر شد، واردات هر کشور نیز تابعی از درآمد آن کشور است، بطوریکه با افزایش درآمد داخلی، تقاضا افزایش خواهد یافت زیرا همواره بخش از افزایش تقاضا از طریق واردات تأمین خواهد می‌گردد.

مطابق نتایج جدول (۳) ضریب تخمینی متغیر مجازی

جدول ۳: تأثیر نهادها بر واردات کالاها و خدمات

۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
۲/۸۲*	۲/۷۰*	۲/۸۵*	۲/۷۶*	۲/۸۱*	۲/۸۷*	۲/۸۳*	۲/۷۸*	C
۰/۰۷***	۰/۰۸**	۰/۰۷**	۰/۰۸**	۰/۰۷***	۰/۰۶***	۰/۰۷***	۰/۰۷**	POL
۰/۰۶***	۰/۰۶***	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۶***	۰/۰۶***	۰/۰۵***	۰/۰۵	GDP
۰/۱۱*	۰/۱۱*	۰/۱۱*	۰/۱۱*	۰/۱۱*	۰/۱۰*	۰/۱۱*	۰/۱۱*	WTO
	۰/۰۹*		۰/۰۹*		۰/۰۸*		۰/۰۹*	RES
							۰/۱۵***	INS
						۰/۰۹*		RES*INS
					۰/۰۱			V&P
				۰/۰۸*				RES* V&P
			۰/۲۱**					E&R
		۰/۰۹*						RES* E&R
	۰/۲۹**							R&C
۰/۰۹*								RES* R&C
۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	۰/۸۶	R^2
۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	۸۱	تعداد کشورها
۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	۱۱۹۴	تعداد مشاهدات
۸۴/۹۱*	۷۹/۸۳*	۷۹/۱۸*	۷۷/۴۲*	۸۵/۸۴*	۷۵/۸۹*	۸۵*	۷۷/۳۶*	آماره F
۲۲/۳۲*	۲۶/۸۹*	۲۲/۹۷*	۲۵/۵۸*	۱۷/۸۷*	۳۶/۰۹*	۲۱/۳۴*	۳۰/۹۳*	آماره هاسمن

*, **, *** معنی داری در سطح ۱ و ۵ و ۱۰ درصد را نشان می دهند
 منبع: یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات

با شروع زندگی بشر بحث داد و ستد و تجارت بین افراد بصورت مبادله کالا به کالا آغاز شد و همراه با گسترش زندگی افراد و افزایش نیازها، این مبحث نیز گسترش یافت و امروزه تجارت و به خصوص صادرات و واردات از مباحث مهم اقتصاد بشمار می‌آید که در مورد عوامل موثر بر آن نظریات گوناگونی مطرح شده است. یکی از این عوامل، نهادها می‌باشد. در همین راستا در این مطالعه تأثیر متغیر نهادی حکمرانی بر صادرات و واردات کشورها منتخب عضو جنبش عدم تعهد طی دوره ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۲ با استفاده از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی بررسی شد. نتایج نشان می‌دهد تأثیر متغیر نهادی حکمرانی بر صادرات و واردات کالاها و خدمات کشورهای مورد بررسی مثبت و معنی‌دار است. همچنین متغیرهای عضویت در سازمان تجارت جهانی و وفور منابع طبیعی تأثیر مثبت و معنی‌داری

بر صادرات و واردات کالاها و خدمات دارند. متغیرهای درآمد شرکای تجاری و واردات نیز تأثیر مثبت و معنی‌داری بر صادرات کالاها و خدمات کشورهای مورد دارد. همچنین متغیر درآمد سرانه بر واردات کالاها و خدمات، تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد. تأثیر متغیر ترکیبی اختلاف نرخ تورم با نرخ ارز رسمی بر صادرات کالاها و خدمات منفی و معنی‌دار و بر واردات کالاها و خدمات مثبت و معنی‌دار است. در مورد اثرات متقابل متغیرهای حکمرانی و منابع طبیعی بر صادرات و واردات کالاها و خدمات باید گفت این اثر بر هر دو متغیر وابسته، مثبت و معنی‌دار است. با توجه به نتایج بدست آمده در این مطالعه، پیشنهادات ذیل ارائه می‌شود:

- تأثیر متغیر نهادی حکمرانی بر متغیرهای صادرات و واردات بسیار تعیین‌کننده است. زیرا نهادهای حاکمیت از کانال تدوین قوانین و مقررات اثربخش، پایبندی به قوانین و اجرای دقیق قوانین و ایجاد سیستم قضایی مستقل، نه تنها با

منابع

1. Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2009), "Governance matters IV: governance indicators for 1996– 2006", World Bank Policy Research Working Paper 3630, Washington, DC
2. World Bank (2014). <http://data.worldbank.org>.
3. D'Groot, H. L. F., Linders, G. J., Rietveld, P. & Subramanian, U. (2003). The Institutional determinants of bilateral trade patterns. Tinbergen Institute, Working Paper No. 03-044/3
4. Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12(1-2); pp. 29-73.
5. Edwards, S. (1998). Openness, productivity and growth: What do we really know?, *The Economic Journal*, 447, pp. 383-398.
6. Rauch, J. E. (1999). Networks versus Markets in International Trade. *Journal of International Economics*, 48, pp. 7-35.
7. Azfar, O. & Lee, Y. (2001). Does corruption delay trade reform? University of Maryland (College Park, Md), Institutional Reform and the Informal Sector Center.
8. Dejong, E. & Udo, E. (2006). Is corruption detrimental to international trade? Department of Economics, Radboud University Nijmegen, Available At: cogress.utu.fi/epcs2006/docs/C1_de%20jong.pdf
9. Dutt, P. and Traca, D. (2009). Corruption and bilateral trade flows: Extortion or evasion? *Review of Economics and Statistics*, 92(4); pp. 843-860.
10. Kaufmann, D. (1997). Corruption: the facts, foreign policy. World Bank, Available At: http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/fp_summer97.pdf
11. Rose - Ackerman, R. (2006). The political economy of corruption: Research and policy. Keynote Address for Primera
12. Leff, N. H. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. *The American Behavioral Scientist*, 8(2); pp.8-14.

کاهش تخلفات، جرایم اقتصادی، حمایت مکفی از حقوق مالکیت و ممانعت از تضعیف حق و حقوق افراد جامعه و نهادینه کردن اقتصاد دانش‌بنیان، بهبود فضای اقتصادی را حکم‌فرما خواهند نمود، بلکه با تصویب قوانین کارا و بهینه، زیربنایی اصولی و پایدار جهت تداوم فعالیت‌های اقتصادی بوجود می‌آورد. لذا در صورت بهبود کیفیت فضای حکمرانی، اقتصاد در مسیر مناسب قرار خواهد گرفت که باعث افزایش قدرت رقابت‌پذیری محصولات تولیدی و همچنین افزایش سهم صادراتی از تجارت جهانی می‌شود.

- تأثیر فراوانی ثروت‌های طبیعی بر صادرات و واردات بسیار حائز اهمیت است. در واقع مشکل اصلی در این کشورها، مدیریت منابع حاصل از فروش ثروت‌های طبیعی است. به نحوی که این منابع در راستای اصلاح ساختار اقتصادی صرف نمی‌شود و عمدتاً منبعی برای تأمین مخارج داخلی کشورها و نه مخارج سرمایه‌گذاری است. لذا شاهد افزایش تقاضای روزافزون کالاهای وارداتی هستیم. با توجه به اینکه تعداد زیادی از کشورهای مورد مطالعه از فراوانی ثروت‌های طبیعی برخوردارند، پیشنهاد می‌شود وجوه حاصل از فروش این منابع از کانال بهبود شاخص حکمرانی و مدیریت صحیح منابع طبیعی به نحوی صرف گردد که موجبات بهبود ساختار اقتصادی و گسترش بازار عوامل جدید تولید و افزایش قدرت رقابت‌پذیری اقتصاد را فراهم آورد تا زمینه برای تبدیل ثروت‌های تجدید ناپذیر به ثروت‌های تجدیدپذیر و گسترش صادرات و واردات و افزایش سهم جهانی از تجارت فراهم آید.

- یکی از ویژگی‌های کشورهای در حال توسعه، وجود شکاف فناوری بین این کشورها با کشورهای توسعه یافته است و واردات یکی از راه‌های پرکردن این شکاف است. بنابراین ایجاد محیطی با سطح حکمرانی مناسب از طریق وضع قوانین کارا و هدایت‌گر که باعث پرشدن این شکاف فناوری گردد، ضروریست. زیرا حکمرانی مناسب می‌تواند بسترهای یک اقتصاد با ساختار مناسب را فراهم آورد و در حرکت به سمت اقتصاد دانش‌بنیان و افزایش قدرت رقابت‌پذیری و گسترش صادرات و واردات نقش مهمی ایفا کند.

24. Bates, R. H., Greif, A., Humphreys, M. & Singh, S. (2004). Institutions and development. CID, Working Paper, No. 107.
25. Dollar, D. & Kraay, A. (2002). Institutions, trade and growth. *The World Bank Economic Review*, 6(29); pp. 221-246.
26. Anderson, J. E. & Marcouiller, D. (2002). Insecurity and the pattern of trade: an empirical investigation. *Review of Economics and Statistics*, 84, pp. 342-352
۲۷. قاضی‌زاده، مصطفی؛ بیگی‌نیا، عبدالرضا و عباسی‌اسفنجانی، حسین (۱۳۸۹)، بررسی و تعیین عوامل مؤثر بر موفقیت شرکت‌های صادراتی استان گلستان در کشورهای آسیای میانه طی سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۳، فصلنامه راهبردهای بازرگانی، دوره ۱، شماره ۴۱، صص ۳۸۰-۳۶۹.
۲۸. شاه‌آبادی، ابوالفضل و ثمری، هانیه (۱۳۹۲)، عوامل تعیین‌کننده صادرات صنایع با فناوری برتر کشورهای منتخب در حال توسعه: با تاکید بر شاخص نوآوری، دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، کارآفرینی و توسعه اقتصادی، قم، ۲۱ و ۲۲ شهریور.
29. Subramanian, A. & Wei, S. J. (2007). The WTO promotes trade, strongly but unevenly. *Journal of International Economics*, 72(1); pp. 151-175.
30. Chang, P. L. & Lee, M. L. (2010). The WTO trade effect. Singapore Management University, School of Economics, Working Paper No. 31-2010.
31. Gylfason, Th. (1999). Export, inflation and growth. *Journal of World Development*, 27(6); pp. 1031-1057.
32. Kihangire, D. (2005). The effects of exchange rate variability on exports: Evidence from Uganda (1988 – 2001). ESRC Oxford, Working Paper No. 0505013
33. Ahmed, Sh. (2009). Are Chinese exports sensitive to changes in the exchange rate? *International Finance*, Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), Working Paper No. 987.
13. Huntington, S. P. (1968). Political order in changing societies. Newhaven: Yale U. Press. Jansen, M. & Nordas, K. (2004). Institutions, infrastructure, trade policy and trade flows. World Bank, Available At: www.cepr.org/meets/wkcn/2/2339/papers/Nordas.pdf
14. Lui, F. T. (1985). An equilibrium queuing model of bribery. *Journal of Political Economy*, 93(4); pp. 760-781.
15. Wei, S. (2000). How taxing is corruption on international investors? *The Review of Economics and Statistics*, LXXXII(1); pp. 1-11.
16. Wu, J., Li, S. & Samsell, D. (2012). Why some countries trade more, some trade less, some trade almost nothing: The effect of the governance environment on trade flows. *International Business Review*, 21, pp. 225-238.
17. Crabbe, K. & Beine, M. (2009). Trade, institutions and export specialization, LICOS. Working Paper No. 23409.
18. Weller, C. & Ulmer, K. (2008). Trade and governance: Does governance matter for trade? APRODEV, Association of WCC-related Development Organizations in Europe Bv Charlemagne 28, Available At: www.aprodev.eu/files/Trade/trade-and-gov.pdf
19. Gani, A. & Prasad, B. C. (2006). Institutional quality and trade in pacific countries. Asia-Pacific Research and Training Network on Trade, Working Paper Series.
20. Acemoglu, D., Johnson, S. & Robinson, J. (2005). The rise of Europe, Atlantic trade, institutional change and economic growth. *The American Economic Review*, 3(95); pp. 546-578.
21. Montobbio, F. & Rampa, F. (2005). The impact of technology and structural change on export performance in nine developing countries. *World Development*, 4(33); pp. 527-554.
22. Levchenko, A. (2004), Institutional quality and international trade. IMF Working Paper, Available At: alevchenko.com/Levchenko_imfwp04231.pdf

43. Goldstein, M. & Khan, M. S. (1978). The supply and demand for exports: A simultaneous approach. *The Review of Economics and Statistics*, MIT Press, 60(2);pp. 275-286.
44. Houthakher, H. S. & Magee, S. P. (1969). Income and price elasticity in world trade. *The Review of Economics and Statistics*, 51(2); pp.111-125.
45. Zhao, X. & Wu, Y. (2007). Determinants of China's energy imports: An empirical analysis. *The University of Western Australia*.
46. Zang, W. & Baimbridge, M. (2012). Exports, imports and economic growth in South Korea and Japan: A tale of two economies. *Journal of Applied Economics*, 44(3); pp.361-372.
47. Rahman, M. M. & Shahbaz, M. (2013). Do imports and foreign capital inflows lead economic growth? Cointegration and causality analysis in Pakistan. *South Asia Economic Journal*, 14(1);pp. 59-81.
48. Greene, W. H. (2005). *Econometric analysis* (fifth edition). Macmillan Publishing Company, New York University.
49. Monuz, S. (2006). Zimbabwe's export performance: The impact of the parallel market and governance factors. IMF, Working Paper NO. 06/28.
50. Lu, J., Bin, X. & Liu, X. (2007). The effects of corporate governance and institutional environments on export behaviour: Evidence from Chinese listed firms. MPRA, Working Paper No. 6600.
51. Conference International Sobre Corruption Transpiration, UNAM, Mexico City, PP.23-25.
34. Eichengreen, B. & Gupta, P. (2012). The real exchange rate and export growth: Are services different? MPRA, Working Paper No. 43358.
35. Shane, M., Roe, T. L. & Somwaru, A. (2008). Exchange rates, foreign income, and U.S. Agricultural Exports. *Journal of Agricultural and Resource Economics Review*, 37(2);pp. 160-175.
36. Kumar, S. (2011). Estimating export demand equations in selected Asian countries. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 4(1);pp. 5-16.
37. Wierds, P., Van Kerkhoff, H. & Haan, J. D. (2012). Trade dynamics in the Euro area: the role of export destination and composition. *Netherlands Central Bank, Research Department, Working Paper No. 354*.
38. Herzer, D. & Nowak-Lehmann, F. (2005). Are exports and imports of Chile cointegrated? *Ibero-America Institute for Economic Research, Working Paper No. 111*.
39. Aristei, D., Castellani, D. & Franco, Ch. (2011). Firms' exporting and importing activities: is there a two-way relationship? *Quaderni del Dipartimento di Economia, Finanza e Statistica, Working Paper No. 99/2011*.
40. Turco, A. L. & Maggioni, D. (2011). On the role of imports in enhancing manufacturing exports. *Dipartimento di Scienze Economiche e Sociali, Universita' Politecnica delle Marche, Working Paper 363*.
41. Jienwatcharamongkhol, V. (2013). Effects of productivity and import on firm-level export. *The Ratio Institute, Stockholm, Working Paper No. 225*.
42. Khan, M. S. (1974). Import and export demand in developing countries. *Staff Papers International Monetary Fund*, 21,pp. 678-693.

پیوست ۱: اسامی کشورهای مورد مطالعه

الجزیره	بورکینافاسو	ویتنام	لبنان	امارات متحده عربی	سنگاپور	تونس	گواتمالا
آنگولا	بروندی	گینه	لسوتو	ازبکستان	افریقای جنوبی	اوگاندا	مراکش
آذربایجان	کامبوج	هندوراس	لیبی	پاکستان	سریلانکا	زیمبابوه	موزامبیک
بحرین	کامرون	هندوستان	ماداگاسکار	پاناما	سودان	اکوادور	نامیبیا
بنگلادش	چاد	اندونزی	مالاوی	پرو	سوازیلند	مصر	نپال
بلاروس	شیلی	ایران	مالزی	فیلیپین	سوریه	اتیوپی	نیکاراگوئه
بلیز	کلمبیا	جامائیکا	مالی	قطر	تانزانیا	فیجی	نیجر
بنین	ساحل عاج	اردن	موریتانی	رواندا	تایلند	گابن	نیجریه
بولیوی	جمهوری دومینکن	کنیا	مائوریتوس	عربستان سعودی	توگو	گامبیا	عمان
باتسوانا	ونزوئلا	کویت	مغولستان	سنگال	ترینیداد و توباگو	غنا	یمن
زامبیا							